

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

MEVLEVÎLİĞİN XVI. YÜZYIL GÜLŞENÎ ŞAİRLERİNDEN İBRÂHİM GÜLŞENÎ, USÛLÎ VE ZA'FÎ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Abdurrahman ADAK*

Giriş

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273)'nin etkisinin, başta Mesnevî olmak üzere yazmış olduğu manzûm eserlerin çokça okunması ve tedavülde olması dolayısıyla büyük oranda şiir yolu ile gerçekleştiği bilinen bir husustur. Bu yüzdendir ki, pek çok Osmanlı şâiri bu yönden Mevlânâ'nın etkisinde kalmışlardır.¹ Bunlardan Gülşeniyye tarikatına mensup bazı şairler ise dikkat çekmektedir.

Mevleviyye tarikatı ile aralarında özel bir bağ olan Gülşeniyye tarikatına mensup bu şairlerin, Mevlânâ'dan etkilenmiş olmalarının tarihi bir arkaplanı bulunmaktadır. Zira birçok tarikat arasında var olan etkileşim ve irtibatın en güzel örneklerinden birisini, Mevlevîlik ile Gülşenîlik tarikatları vermişleridir. Tebliğimizin akışı içerisinde de üzerinde durulacağı gibi, bu iki tarikattan tarihi olarak daha önce gelen Mevlevîliğin, Gülşenîlik üzerinde ciddi bir etkisi olmuştur. Gülşenîler de Mevlevîliği çok önemsemişler ve ona büyük bir muhabbet duymuşlardır. Esrâr Dede (ö. 1211/1796)'nin *Tezkiye-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*'sinde Gülşenî şairlerden söz edilirken sarf edilen “*Tarîka-i Gülşeniyye'den mevrûs-ı meşâyıbları olan aşk-ı Mevlânâ*”², *Tarîka-i Gülşeniyye'ye mün'akıs olan hubb-i hanedan-ı Mevlevî*³ ve “*Ez-kadîm mevrûs-ı tarîka-i Gülşeniyye olan hubb-i hânedân-ı Mevleviyye*”⁴ şeklindeki ifadeler, bu hususu çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ifadelerde geçen “*aşk-ı Mevlânâ*” ve “*hubb-i hânedân-ı Mevleviyye*” şeklindeki tabirler ile, Gülşenîlerin Mevlânâ ve onun ailesine olan sevgi ve bağlılıkları dile getirilmek istenmiştir.

Hiç şüphesiz genel anlamda Mevlânâ ve Mevlevîliğin Gülşenî şairler üzerindeki tesiri, bir tebliğe sığdınamayacak kadar geniş bir konudur. Bu açıdan biz tebliğimizi, Mevlânâ ve tarikatının, Gülşenîliğin kuruluş yüzyılı olan XVI. yüzyılda bu tarikatın üç önemli şâiri üzerindeki etkisi ile sınırlandırmayı uygun gördük. Bu şairler Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrâhîm Gülşenî ve Balkanlardaki iki önemli temsilcisi Usûlî ve Za'fî'dir. Bu etkinin ortaya çıkartılmasının, kuruluş döneminde Gülşenîliğin Mevlevîlikten ne derece etkilendiği hususunda da bize bir fikir vereceği muhakkak olduğu için mesele daha da önem arz etmektedir.

Bu kısa girişten soran tebliğimize iki bölüm ile devam edecek, bir sonuç ile de son vereceğiz. Birinci bölümde çalışmaya bir temel oluşturması açısından Mevlevîlik ile Gülşenîliğin kısa bir tarihçesi üzerinde durulacaktır. Tebliğimizin ana omurgasını oluşturan ikinci bölümünde ise Mevlevîliğin, sırasıyla İbrâhîm Gülşenî, ve iki halifesi Usûlî ve Za'fî-i Gülşenî üzerindeki etkisi işlenecektir. Böylece tebliğimizde bu üç önemli Gülşenî şairden hareketle, Mevlevîliğin Gülşeniyye tarikatının başlangıç dönemi (XVI. Yüzyıl) üzerinde ne gibi bir etkisinin olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

* Dicle.Ü. İlahiyat.Fak., Türk-İslam Edb. Anabilim Dalı.

¹ Mevlânâ'nın Osmanlı şairlerine tesiri için bkz. Mahmut Erol Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, İnsan Yay., İst. 2005, s. 69-79; Amil Çelebioğlu, “XIII-XV (İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB, İst. 1998, s. 29-53; Ahmet Güzel, “Mevlânâ'nın Çağına ve Çağımıza Tesirleri”, *İstem*, 5/10, 2007, s. 169-190.

² Esrar Dede, *Tezkiye-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* (Haz. İlhan Genç), AKM Yay., Ankara 2000, s.201.

³ Esrar Dede, a.g.e., s. 314.

⁴ Esrar Dede, a.g.e., s.57-58.

A. MEVLEVİYYE VE GÜLŞENİYYE TARİKATLARI

1. MEVLEVİYYE TARİKATI

Mevleviyye tarikatı, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin adındaki Mevlânâ vafına nisbet edilen bir tarikattır. Tarikatın kurucu pîri olan Mevlânâ, 604/1207'de Afganistan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Babası Bahâdeddin Veled, 615/1218 yılında Moğolların Belh'e yönelmeleri üzerine, oradan ayrılıp Mekke'ye hacca gitti. Dönüşte bir müddet Suriye'de kaldıktan sonra önce Karaman'a, sonra da Konya'ya yerleşti. Bahaeddin Veled 628/1231'de vefat ettiği zaman, Mevlânâ onun resmi görevlerini üzerine alıp senelerce din adamı olarak hizmet verdi. Şems-i Tebrîzî'nin 642/1244 yılında Konya'ya gelmesi ile Mevlânâ'nın hayatında yeni bir dönem başladı. Bu dönemde Mevlânâ, din adamı kıyafetini terk etti, ders ve vaaz vermeyi bıraktı ve Şems ile semâ' meclislerine katıldı. Böylece Şems tasavvufî eğitimde Mevlânâ'nın hocası oldu. Çıkan dedikodular üzerine Şems, ikincisinde bir daha dönmek üzere iki kez Konya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Şems'ten sonra Selaheddin Zerkûbî (ö. 657/1258), onun vefatından sonra da Hüsameddin Çelebi (ö. 683/1284) Mevlânâ'nın yakın arkadaşı ve halifesi oldular. Mevlânâ'nın 672/1273 yılında vefat etmesi üzerine on yıl boyunca Hüsameddin Çelebi tarikatın başında kaldı. Ancak daha sonra müridler Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled etrafında birleştiler. Sultan Veled'in 712/1312 de vefat etmesi üzerine, üç oğlu Arif Çelebî (ö. 719/1319), Âbid Çelebî (ö. 729/1329) ve Vâcid Çelebî (ö. 733/1333) sırasıyla postnişin oldular. Âbid Çelebî'nin iki oğlu ve Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun'un bir oğlu dışında günümüze kadar gelen tarikatın bütün pîrleri, Ârif Çelebî'nin soyundan gelmişlerdir.¹

2. GÜLŞENİYYE TARİKATI

Gülşeniyye tarikatı, İslâm dünyasında en yaygın tarikat olan Halvetîliğin en önemli kolu sayılmaktadır. Tarikatın kurucusu, aşağıda hayatı üzerinde durulacak olan İbrâhîm Gülşenî'dir. Tarikatın ilk ve merkez âsitânesi, Kâhîre'de 931/1525'te İbrahim Gülşenî tarafından kuruldu ve bu dönemde tarikat özellikle Balkanlarda gelişti. İbrahim Gülşenî'nin 940/1533-1534 yılında vefat etmesinden sonra, tarikatın başına oğlu oğlu Ahmed Hayâlî geçti. Ahmed Hayâlî döneminde tarikat, Kahîre'nin yanı sıra, İstanbul, İskenderiye, Mekke, Halep, Urfa, Diyarbakır, Edirne, Şam ve Antalya'da gelişme alanı buldu ve bu şehirlerde Gülşeniyye tarikatına bağlı âsitâneler açıldı. Ahmed Hayâlî'nin 977/1569 yılında vefat etmesiyle, Kâhîre'deki âsitânenin başına oğlu Ali Safvetî (ö. 1005/1596) geçti. Gülşeniyye tarikatının pîri sânisî olarak da nitelenen bir diğer meşhur şahsiyeti de Edirneli Sezâyî-i Gülşenî (ö. 1151/1738)'dir. Gülşeniyye Tarikatı, yukarıda adı geçen merkezlerde Osmanlı'nın son dönemlerine kadar yaşama şansını yakalamıştır.²

B. MEVLEVÎLİĞİN XVI. YÜZYIL GÜLŞENÎ ŞAİRLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1. İBRÂHİM GÜLŞENÎ

Aslen Diyarbakırlı olan İbrâhîm Gülşenî, Uzun Hasan döneminde okumak amacıyla Diyarbakır'dan Tebriz'e gitmiş ve orada medrese öğrenimini tamamlamıştır. Tebriz'de 15 yaşında iken iken, Halvetiyye tarikatının ikinci pîri Seyyid Yahya-yı Şîrvânî'nin halifelerinden Dede Ömer-i Rûşenî'ye intisâb etmiş ve ondan hilâfet almıştır. 907/1501-1502 yılında Safevîler'in Tebriz'i işgal etmeleri üzerine İbrâhîm Gülşenî, Hasankeyf ve Diyarbakır üzeri Kahîre'ye göç etmiştir. İbrâhîm Gülşenî, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiğinde kendisine tahsis ettiği yerde bir dergâh açmış ve irşâd faaliyetine devam etmiştir. Kânûnî'ye

¹ Geniş bilgi için bkz. William C. Chittick, "Rûmî ve Mevlevîlik", (çev. Safi Arpaguş) *Tasavvuf*, VI/14, Ankara 2005, s. 710-716; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İst. 1994, s.342-352.

² Gülşeniyye tarikatı hakkında detay için bkz. Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî*, (Haz. Tahsin Yazıcı), TTK Yay., Ankara 1982; Şemlelîzâde Ahmed Gülşenî, *Şîve-i Tarikat-ı Gülşeniyye*, (Yay. Tahsin Yazıcı), TTKY Yay., Ankara 1982; La'î Mehmed Fenâî, *Terceme-i Hâl-i Hazret-i Pîr-i Gülşenî*, Dârü't-Tibâ'ati'l-Âmire, İst. 1289; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Hz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), Kitabevi, İst. 2006, C. III, s. 151-188; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İst. 1994, s. 393-39; Mustafa Kara, "Gülşeniyye", *DİA*, C. XIV, s. 256-259; Himmət Konur, *İbrâhîm Gülşenî -Hayâtı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yay., İst. 2000, s. 153-174.

şikayet edilmesi üzerine, oğlu Ahmed-i Hayâlî ile birlikte, Kanunî'nin davetiyle İstanbul'a (934-935/1528-1529 yılları arası) gelmiş, bir sene sonra yine Mısır'a dönmüşlerdir. İbrâhîm Gülşenî 940/1533-1534'te Kâhire'de ölmüş ve âsîtanesine defnedilmiştir.¹

İbrâhîm Gülşenî üzerinde genel anlamda etkisi olduğu tesbit edilen üç mutasavvif şahsiyetten birisi de Mevlevîye tarikatının kurucusu olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir.² Gülşenîler İbrâhîm Gülşenî'nin iki buçuk asır öncesinden Mevlânâ tarafından müjdelendiğine inanmışlardır. İbrâhîm Gülşenî ve onun şeyhi Dede Ömer Rûşenî'nin mahlasları olan Gülşenî ve Rûşenî kelimelerinin, Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde yer alan bir gazelin mahlas beytinde yer alması, Mevlânâ'nın onları müjdelediği şeklinde yorumlanmıştır. Tam metni Muhyî-i Gülşenî'nin İbrâhîm Gülşenî hakkındaki en önemli biyografik kaynak olan *Menâkıb-ı İbrâhîm Gülşenî*'si ile Hüseyin Vassaf'ın *Sefîne-i Evliyâ*'sında da yer alan ve La'î Mehmed Fenâî tarafından üzerine bir şerh yazılan³ bu gazelin Rûşenî ve Gülşenî kelimelerini içeren matla beyti şudur:

دیم رخ خوب گلشنی را آن چشم چراغ روشنی را

Hüseyin Vassaf, bu gazelle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Bu sözleriyle Hz. Mevlânâ İbrâhîm Gülşenî hazretlerinin kemâlinden daha aşağı bir mertebede buldukları ma'nâsı vârid değildir. Hz. Mevlânâ büyüklüğü tecellî ediyor. Ne kudret-i ma'nevîyedir o kudret ki, irtihâllerinden ikâyîz kâsûr sene sonra gelecek bu sultânların zühûr ve hallerinden haber veriyor. (Kaddesa'llâhu esrârahum)"⁴

"Görülyor ki, Hz. Mevlânâ bu bâbda pek büyük kerâmet-i ifânîyye gösteriyor. Hz. Gülşenî'nin hâlini, istikbâlini, başına geleceklere bir bir söylüyor. Onu vikâyeten tertâbât-ı beyânîyyede bulunuyor."⁵

Buna mukâbil olarak da, İbrâhîm Gülşenî, kırk bin beyitlik *Ma'nevî* adlı eserini, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine nazîre olarak yazmıştır. Bu eserin ilk beş yüz beyti, La'î Mehmed Fenâî tarafından şerh edilmiştir. *Ma'nevî*'de özellikle ilk beş yüz beyitlik kısımdan sonra, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden mülhem hikâyeler yazılmıştır. Henüz yayımlanmamış olan bu eserin beşi Süleymaniye Kütüphânesi, biri Beyazıt Devlet Kütüphânesi, biri de Topkapı Sarayı Müzesi'nde olmak üzere toplam yedi nüshası tesbit edilmiştir.⁶

İbrâhîm Gülşenî'nin Mevlânâ'ya olan ilgisi *Ma'nevî*'si ile sınırlı kalmamıştır. O, Kahire'deki âsîtanesinde, Mevlevî dervişler için iki ya da üç ilâve hücre inşâ ettirmiş⁷ ve bu hücrelerde *Ma'nevî* ve *Mesnevî* birlikte okunmuştur.⁸ Bu hususta *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Mısır*'da şu bilgiler yer almaktadır:

"...iki üç hücre tayin ve tahsis edip tâlib-i ma'ârif olan âşık ve sâduklar muhabbet-i pîrân ile himmet-i merdân birle Rum'dan Mısır'a gelip Gülşen-i uşşâk olan hânkâb-ı Gülşenîyye'de sâkin olup Hazret-i Gülşenî'den ve Hayâlî Efendi hazretlerinden *Mesnevî* ve *Ma'nevî* ve sâir kütüb-i mu'tebere-i tasavvufdan okıyup."⁹

Görüldüğü gibi, Kahire'deki Gülşenîyye âsîtanesinde her iki tarikatın müntesipleri arasında ayırım gösterilmemiş ve bu uygulama her iki tarikat arasındaki bağı daha da güçlendirmiştir. La'î Mehmed Fenâî'nin *Terceme-i Hâl-i Hazret-i Pîr-i Gülşenî* isimli eserinde yer alan¹⁰

Gülşenî dervîşidür gül goncalardur Mevlevî

¹ Bkz. Muhyî, a.g.e.; Vassaf, a.g.e., C. III, s. 151-188; Sâlih, *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Mısır*, Bulak 1262, s. 80-97.; Hocazâde Ahmed Hilmi, *İbrâhîm Gülşenî*, İst.1322, s. 4-8; Konur, a.g.e., s. 87-146.; Ali Emîrî, *Tezkire-i Şu'arâ-i Âmid*, Matba'a-i Amidî, İst. 1328., s. 299; Nihat Azamat, "İbrâhîm Gülşenî", *DİA*, İst., 2000, XXI, 301-304.

² Diğer iki şahsiyet ise İbnu'l-Arabî ve İbnu'l-Fânz'dır. Bkz. Konur, s. 150-153.

³ Muhyî a.g.e., 8.; Vassaf, a.g.e., III, 157. Gazelin tümü için bkz. Muhyî, a.g.e., s. 8-9; Vassaf, a.g.e., C. III, s. 159. Gazelin şerhi için bkz. La'î Mehmed Fenâî, *Terceme-i Hâl-i Hazret-i Pîr-i Gülşenî*, s. 5 vd.

⁴ Vassaf, a.g.e., III, 158.

⁵ Vassaf, a.g.e., III, 160.

⁶ Bkz. Konur, a.g.e., s. 180-181.

⁷ Vassaf, a.g.e., III, 162.

⁸ Kara, "*Gülşenîyye*", *DİA*, XIV, 257.

⁹ Sâlih, a.g.e., s. 143.

¹⁰ Fenâî, a.g.e., s. 4. Beyit için ayrıca Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı*, Ötüken Yay., İst.1992, s. 105.

Bülbül-i şeydâ okur geh *Mesnevî* geh *Ma'nevî*

beyti, her iki tarikatın müntesibleri ile *Ma'nevî* ve *Mesnevî* kitapları arasında bir ayırımın gözetilmediğini gösteren önemli bir kayıttır.

İbrâhîm Gülşenî'nin, Mevlevîliğin kurucusu Mevlânâ ile anılan irtibatının yanı sıra, Mevlevî şahsiyetlerden çağdaşı olan Sultân Dîvânî ile de çok önemli bir irtibatı hasıl olmuştur. Bu irtibat neticesinde İbrâhîm Gülşenî, Sultân Dîvânî tarafından Mevlevîlik tarikatı silsilesine dahil edilmiştir.

Rivayete göre, Sultân Dîvânî, ma'nen Mevlânâ tarafından me'muren, sağ tarafında Sâdık el-Mevlevî başkanlığındaki Mevlevî dervişleri ve sol tarafında Ali er-Rûmî başkanlığındaki Haydarî kalenderlerinden oluşan bir heyet Antlaya üzeri gemi ile İskenderiye limanına gitmişler ve orada bir iki gün istirahat ettikten sonra Bulak üzerinden Arakhâne zindanında mahpûs olan İbrâhîm Gülşenî'nin yanına varmışlardır.¹ Bu esnâda, İbrâhîm Gülşenî, büyük bir mutluluk duyarak² aşağıda ilk beyti yer alan manzûmeyi inşad etmiştir:³

Azîzim hayr-i makdem ömrümün varı safâ geldin

Keremler eyledin mahdûm-ı hünkârî safâ geldin

İbrâhîm Gülşenî'nin bu manzûmesine Sultân Dîvânî de aşağıda ilk beyti yer alan Farsça nazımla cevap vermiştir:⁴

ای طوطی گویای حقیقت چونوی بلبل بی چون چرا محزونى⁵

Sultân Dîvânî, bir müddet Mısır'da kalmış ve İbrâhîm Gülşenî'yi Mevlevîye tarikatı silsilesine dahil etmiştir.⁶ Vassâf, bu silsileye şu şekilde yer vermiştir: İbrâhîm Gülşenî, Sultân Dîvânî (Semâî), Pîr Âdil Çelebi, Ârif Çelebi, Âdil Çelebi, Bahâeddîn Çelebi, Abdülvâcid Çelebi, Emîr Âbid Çelebi, Şemseddîn Çelebi, Ulu Ârif Efendi, Sultân Veled, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.⁷

Her iki tarikat arasındaki bu etkileşimi dile getiren güzel bazı beyitler söylenmiştir. Bunlardan her iki tarikat müntesiplerinin, *Mesnevî* ve *Ma'nevî* arasında bir ayırım gözetmedikleri yönündeki beyit yukarıda geçmişti. Bir diğer beyit ise, Esrâr Dede'nin *Tezkire-i Şu'arâ-i Mevlevîyye* sinde yer alan

Üoldı hû hû ile gül-zâr-ı cihân Óaoret-i Pîr

Reng ü bûyuñ vireli Gülşeniye Sünbüle úarø⁸

beytidir. Beyitte, “Renk ve kokunu Gülşenî'ye ve Sünbül'e ödünç verdiğinden bu yana, cihân bahçeleri hû hû ile dolmuştur, ey pîr?” denerek, Mevlânâ'nın Gülşeniye ve Sünbülüye tarikatlarını etkilediği ifade edilmektedir.

Gülşenîliğin Mevlevîlikten etkilenişi, Gülşeniye tarikatının piri İbrahim Gülşenî döneminde başlamış ve daha sonra da devam göstermiştir. Nitekim İbrahim Gülşenî daha hayatta iken, onun bazı halifeleri Mevlevîlikten etkilenmişlerdir. Biz burada bunlardan Usûlî ve Za'fî-i Gülşenî üzerinde durmakla yetineceğiz.

2. USÛLÎ

İbrâhîm Gülşenî'nin halifelerinden olan Usûlî, günümüzde Yunanistan'da yer alan eski adıyla Vardar Yenicesi, yeni adıyla Giannitsa isimli şehirde doğdu. Öğrenim gördükten sonra tasavvufa yöneldi.

Zâl-i dünyâya gönül verme Usûlî var imiş

¹ Fenâî, a.g.e., s. 13-14.

² Vassâf, a.g.e., III, 172.

³ Fenâî, a.g.e., s. 14.

⁴ Fenâî, a.g.e., s. 15.

⁵ Ey hakikatı dillendiren papağan nasılsın? Ey benzeri olmayan bülbül! Niçin mahzunsun?

⁶ Fenâî, a.g.e., s. 16.

⁷ Vassâf, a.g.e., III,158.

⁸ Esrar Dede, a.g.e., s. 314.

Gülşenî derler vilâyet içre bir er var imiş¹

beytini yolda terennüm ederek Mısır'a gitti ve İbrâhîm Gülşenî'ye bağlandı. Şeyhinin 940/1534 yılında ölümü üzerine memleketine geri döndü. Büyük bir şevkle bağlandığı şeyhinin düşüncelerini Rumeli'de yaymağa çalıştı. Hayatının bu döneminde Rumeli'de akıncı beyi olan Evrenos oğlu Abdi Bey'den destek gördü ve geçimini onun yardımıyla sağladı. 945/1538 yılında Vardar Yenicesi'nde öldü²

Usûlî'nin Rumeli'de Gülşenîliğin yayılmasında ne derece etkili olduğunu anlamak için, Aşık Çelebi'nin şu sözlerine kulak vermek bile yeterlidir: “Şeyh İbrâhîmîlere isnâd olunan ilhâd tohumunu, Rum'da evvel ol ekmiştir ve Nesîmiyyât türrebâtından getirdiği nihâl-i nihâd-ı dalâli ol dikmiştir. Nice olup bitmeyecekler gelip ol tohumu ekmeğe başlamışlar ve nice ber-hordâr olmayacaklar ol nihâle budaklar aşılanmışlardır. Hak Te'âlâ tohumlarını çürüte ve köklerini kuruta.”³

Mevlevîliğin tesirinde kalmış olan İbrâhîm Gülşenî'nin, bu konuda kendi müntesiplerini de etkilememiş olması mümkün değildir. Gerçekten de İbrâhîm Gülşenî'nin halifesi olan Usûlî, şeyhini takip ederek Mevlevîliğe büyük bir muhabbet duymuştur. Esrar Dede'nin tabiri ile Usûlî, Vardar Yenice'sini adeta bir Mevlevihâneye döndürmüştür. Bunu Esrâr Dede'nin Dervîş Derûnî'den söz ederken sarfettiği aşığıdaki sözlerinden anlıyoruz:

“Fî'l-asl Vardan Yenicesi'nden ser-zede bir ârif-i vâridât-beyân ve bir şâ'ir-i nev-zebân olup ol diyâra Hazret-i İbrâhîm Gülşenî hulefâsından Usûlî Hazretleri teşrif etmekle tarîka-i Gülşenî'ye den mevriis-ı meşâyıbları olan aşk-i Mevlânâ ile ol şehr-i behîst-âsâyı Mevlevî-hâne'ye döndürmeğin ek-ser müste'iddân-ı ahâlî sır-âb.”⁴

Esrâr Dede'nin Garîbî'den söz ederken “Nûbayet buna İbrâhîm Gülşenî hulefâsından Usûlî ol şehrde Mevlevî mahabbetine raksân olmağla Hayâlî ve Günâhî ve Derûnî gibi bunı dahi dervîşlere döndürmüş, Konya'ya varup Mevlevî olms.”⁵ ifadelerini kullanmasından, Derûnî (ö. 992/1584-994/1586), Hayâlî (ö. 965/1557), Günâhî (ö. 988/1580) ve Garîbî (ö. 954/1547) gibi Vardar Yenice'li olan pek çok şairin, Usûlî'nin etkisi ile Mevlevîliğe geçtiklerini ya da muhabbet duyduklarını anlıyoruz.

Görüldüğü gibi, Usûlî de, şeyhi İbrâhîm Gülşenî gibi adeta tarikatlarının bir erkanı olarak Mevlevîliğe büyük bir muhabbet duymuş ve bunu kendisinden sonra yetişen genç şairlere de ihsas ettirmiştir.

3. ZA'FÎ-İ GÜLŞENÎ

İbrahim Gülşenî'nin Mevlevîlikten etkilenen bir diğer halifesi de Za'fî-i Gülşenî'dir. Asıl adı Şeyh Ali olan Za'fî-i Gülşenî günümüzde Çanakkale'ye bağlı olan Gelibolu'dandır. İbrâhîm Gülşenî'nin tasavvufi anlamda halifesi olan Za'fî⁶, Gelibolu'da adına nisbet edilen bir Gülşenî Tekke'sinin de başında yer almıştır.⁷ Dîvân'ında geçen “Şeyh Ahmediin kemterîyüç”⁸ şeklindeki ifadesinden ve kendisini “âker-i İbn-i Gülşenî”⁹ olarak nitelendirmesinden, Za'fî'nin, İbrâhîm Gülşenî'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ahmed-i Hayâlî döneminde de Kahire'deki Gülşenîye Âsitânesi'ne olan bağlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Tarikat giyim ve kuşam tarihinde özel bir yeri olan Za'fî'ye Tâcî, ona nisbet edilerek bu adı almıştır.¹⁰ Za'fî-i Gülşenî, 974-978/1566-1570 yılları arasında Kahire'deki Gülşenîye Âsitânesi'nde

¹ Mustafa İsen, Usûlî Dîvânı, Akçağ Yay., Ankara 1990, s.11-14.

² İsen, a.g.e., s, 147; Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Dîvân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 510

³ Filiz Kılıç, *Aşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, İnceleme, Tenkitli Metin*, (GÜSBE Doktora Tezi) Ankara 1994, s. 145-146.

⁴ Esrâr Dede, a.g.e., s. 201.

⁵ Esrâr Dede, a.g.e., s. 406.

⁶ Müstakimzâde Süleymân Sa'deddîn, *Mecelletü'n-Nisâb*, Kültür Bak. Yay., (Tıpkıbasım), Ankara 2000, s. 298; Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, Ankara Millî Kütüp. Yz. A, no. 3913, vr. 17b; Esrar Dede, a.g.e., s. II, 314.

⁷ Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşenî Şuarâsı*, AKM Yay., Ankara 2005, s. 298.

⁸ Za'fî-i Gülşenî, *Dîvân*, Millet Ktp. Manzûm 254, vr. 57a.

⁹ Za'fî-i Gülşenî, *Hurîfîlik Risâlesi*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no.3088/2, vr.19a.

¹⁰ Esrar Dede, a.g.e., s. II.; Müstakimzâde, *Risâle-i Tâciyye*, vr. 17b-18a.

ölmüş ve oraya defnedilmiştir.¹

Za'fi-i Gülşenî de aynen şeyhi İbrâhîm Gülşenî ve Gülşeniye tarikatının önde gelen simalarından Usûlî gibi, Mevlânâ aşkı ile dolup taşmıştır. Za'fi'nin Mevlânâ'ya olan aşkı ve Mevlevîlerle olan irtibatı, onun Esrâr Dede'nin *Tezkiire-i Şu'arâ-i Mevleniyye*'de Mevlevî şairler arasında yer almasına yol açmıştır. Esrâr Dede, yukarıda da zikrettiğimiz

Üoldı hû hû ile gül-zâr-ı cihân Óaoret-i Pîr

Reng ü büyüñ vireli Gülşeniye Sünbüle úarø

beytini zikrettikten sonra Za'fi'nin “*Tarîka-i Gülşeniyye'ye mün'akis olan hubb-i banedan-ı Mevlevî mir'ât-i zamîr ü münîrlerinde cilve-ger olmakla bi-muhabbe sâlik-i râb-ı Hudâvendigâr-ı ekber*”² olduğunu ifade etmektedir.³

Gerçekten de Za'fi-i Gülşenî'nin Mevlânâ'ya muhabbet duyduğu ve ondan etkilendiği, *Dîvân*'ında yer alan aşağıdaki beyitte, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden manevi bir ıktibâsta bulunmuş olmasından da anlaşılmalıdır. Bu da onun *Mesnevî*'yi okuduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

èAşú özi olmaú gereksin tâ bilesin èaşú sen

Meânevî'de öoş dimişdür bu sözi monlá-yı èaşú⁴

Za'fi-i Gülşenî'nin bu beyti, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde “*Biri, âşaklık nedir diye sorunca dedim ki, benim gibi olursan bilirsin*” anlamına gelen aşağıdaki beyit ile ilgilidir:

پرسید یکی که عاشقی چیست گفتم که چوما شوی بدانی⁵

Burada Mevlânâ, kendisinin âşık olduğunu ve kendisi gibi olduğu takdirde muhâtabının aşkı anlayabileceğini ifade etmiştir. Şâirimiz de, adı geçen beytinde, aşkı anlamak için, aşk özü olan Mevlânâ gibi olmak gerektiğini ifade ederek, Mevlânâ'nın bu beytine işaret etmiştir.

Yine Za'fi-i Gülşenî, Mevlânâ'nın, *Dîvân-ı Kebîr*'de yer alan

شیر و ولیّ خدا شاه سلام علیکمعدن جود و سخا شاه سلام علیک

matlı düvâzdeh türündeki şiirine⁶

Ey şeh-i èâlem-penâh şâh selâmun èaleyk

Ehl-i dile secde-gâh şâh selâmun èaleyk⁷

matlı ile başlayan düvâzdeh türündeki bir şiiri nazîre olarak yazmıştır.

Mevlânâ'dan etkilendiği açık olan Za'fi-i Gülşenî, kendi dönemindeki önemli Mevlevî şahsiyetlerin yanına gitmiş ve onlarla irtibat halinde olmuştur. Bunlar Şahidi Dede⁸, Şuhudî Dede⁹ Dervîş Arşî¹⁰ ve

¹ Bkz. Abdurrahman Adak, *Za'fi-i Gülşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının İncelenmesi*, AÜSBE doktora tezi, Ankara 2006, s. 91-95. Za'fi-i Gülşenî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Adak, a.g.t., s. 16-95.

² Esrar Dede, a.g.e., s. 314.

³ Esrâr Dede'nin Za'fi-i Gülşenî'yi bir Mevlevî şairler tezkiresine alması ile ilgili olarak yapılan bazı değerlendirmeler için bkz. Abdurrahman Adak, a.g.t., s. 75-77.

⁴ Za'fi-i Gülşenî, *Dîvân*, vr. 14b.

⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (Tah. R. Nicholson), Tahran 1376, s. 186.

⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Gri Yay. İst.1992, s. 58.

⁷ Za'fi-i Gülşenî, *Dîvân*, vr. 4a.

⁸ Za'fi'nin son dönemlerine yetiştiği Muğlalı Şâhidî Dede, Mısır'a giderek İbrâhîm Gülşenî'yi hapisten kurtaran Sultân Dîvânî'ye intisâb etmiştir. Muğla'da Seyyid Kemal Zâviyesi'ni Mevlevîhâne hâline getirerek ırşada başlamıştır. 957/1550'de Afyonkarahisar'a, hocası Sultân Dîvânî'nin kabriini ziyârete gittiği sırada orada ölmüş ve hocasının yanına defnedilmiştir. (Bkz. Esrar Dede, a.g.e., s. 250-251; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, (Tıpkıbasım), Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, IV, 2836; “Şâhidî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansik.*, Dergâh Yay., İst. 1998, VIII, 91-92.)

⁹ Şuhudî Dede, Şâhidî Dede'nin oğlu olup, vefatından sonra yerine geçmiştir, Muğla Mevlevîhânesi'nde 40 yıl şeyhlik yapmış ve 1000/1591 senesinde Muğla'da vefât etmiştir (Bkz. Esrar Dede, a.g.e., s. 253; Sâmî, a.g.e., IV, 2891; “Şuhudî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansik.*, VIII, 183.)

¹⁰ Dervîş Arşî, Aydın'a bağlı olan Tire şehrinde olup, bir süre müderrislik yaptıktan sonra Mevlevîliğe intisâb etmiş ve Muğla'da Şâhidî ve Şuhudî'nin hizmetinde bulunmuştur. (Bkz. Esrar Dede, a.g.e., s. 359; Sâmî, a.g.e., C. IV, s. 3142;

Günâhî¹'dir. Esrâr Dede, Za'fî'nin Şâhidî'nin sohbetlerine yetiştiğini; Şuhûdî, Günâhî ve Arşî'nin terbiyelerinden geçtiğini; ayrıca Şâhidî ve Günâhî ile münâzara ve müşâaralar gerçekleştiğini ifade etmektedir.²

Za'fî'nin kendileriyle görüştüğü Şahidi Dede, Şuhudî Dede ve Dervîş Arşî'nin ortak noktaları, Muğla'daki Mevlevî dergâhında bulunmuş olmalarıdır. Hiç kuşkusuz, yukarıda anlatıldığı şekliyle, Sultân Divânî ile İbrâhîm Gülşenî arasında vuku bulan irtibat, Za'fî'nin Muğla Mevlevîhânesi'ne giderek Sultân Divânî'nin öğrencisi Şâhidî ve onun ölümünden sonra da oğlu ve postnişini Şuhûdî ile iletişim kurmasına yol açan en büyük âmil olmalıdır. Za'fî, Şâhidî'nin son dönemlerine yetiştiğine göre, Şâhidî'nin 957/1550'de ölmesine tekaddüm eden bir zaman diliminde Muğla'ya gitmiş olmalıdır.

Za'fî-i Gülşenî ile özellikle Şâhidî Dede arasında özel bir irtibatın gerçekleştiğini, aralarındaki şiir yazışmalarından anlıyoruz. Nitekim Şâhidî Dede, Za'fî-i Gülşenî'nin

Öikmet-i innî ene'llâb'ı kelîm-i yâra âor

Sırrını ânestüî nâr'ıuñ ûâlîb-i didâra âor³

matlâi ile başlayan bir gazeline, aşağıda ilk bendinin ilave mısralarına yer verilen bir tahmis yazmıştır:

Müşkilüñ var ise ey sâlik ulu'l-ebââra âor

Tekye-i tevôidi herkes añlamaz aoyâra âor

Lî ma'âllâbuñ rumûzın Aómed-i Muotâra âor⁴

Za'fî'nin Günâhî ile nerede görüştüğü ise kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Günâhî, 960/1552'de Mevlevî külâhî ile Za'fî'nin memleketi olan Gelibolu'ya gittiği⁵ için, birbirlerini orada tanımış olmaları muhtemeldir.

Za'fî-i Gülşenî, divânında Mevlevîliğe ait semâ' kavramını da kullanmıştır. Aşağıdaki beytinden onun semâ'a kalktığı da anlaşılan Za'fî'nin, bu semâ'ı Muğla ve belki de dostu Günâhî'nin bulunduğu Edime'deki Mevlevîhânelerde yapmış olması uzak bir ihtimâl değildir.

Semâe u naâmemüz âûfî bizüm zerú u riyâ âanma

Buña vâúif degilsin sen bu esrâr-ı ilâhîdür⁶

Za'fî-i Gülşenî'nin Mevlevîlerle bu kadar haşır-neşir olması, sonraki dönemlerde Mevlevîlerin de ona ilgi duymalarına neden olmuştur. Mesela Esrâr Dede (ö. 1211/1796), Mevlevîlerle olan bu kuvvetli bağından hareketle, Mevlevî şâirleri ele aldığı tezkiresinde, "...bir dervîş-i kalender-meşreb ve bir ârif-i Mevlevî-meşreb..."⁷ diyerek Za'fî'yi Mevlevî bir şâir olarak tanıtmıştır.

Ancak Şeyh Gâlib, Esrâr Dede tezkiresinin kenarına yazdığı haşiyede, bu ifâdelerle ilgili gerekli düzeltmeyi yaparak, Za'fî'nin Hulefâ-yı Hazret-i Gülşeniyye'den olduğunu ve Mevlevîliği'nin muhabbetten ibâret bulunduğunu belirtmiş ve "*Dervîş Esrâr merbûm ya gâflete binâen yahut bir gayr-ı ma'nâdan nâşî tabrîr eylemiş ola.*"⁸ diyerek Esrâr Dede'yi mazûr görmüştür.

Gülşenîliği muhakkak olan Za'fî'nin Mevlevî olarak addedilmesi, gerek tarikatının Mevlevîliğe yakın

"Arşî", ", Türk Dili ve Edebiyatı Ansik., I, 163.)

¹ Vardar Yenicesi doğumlu olan Günâhî, Edirne Mevlevîhânesi'nde Yusuf Sineçâk'ın hizmetinde bulunmuş, 960/1552'de Mevlevî külâhî ile Gelibolu'ya gelmiş, bir süre sonra Selânik'e yerleşmiş ve 988/1580 yılında vefat etmiştir. (Bkz. Filiz Kılıç, a.g.t., s. 367; Kınalızâde Hasan Çelebî, *Tezkire-i Şu'arâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK, Akara 1989, II, 823; Mustafa İsen, *Künbü'l-Abbâr'ın Tezkire Kısmı*, AKM Yay, Ankara 1994, s. 265. Esrar Dede, a.g.e., s. 451.; "Günâhî", Türk Dili ve Edebiyatı Ansik., III, 1979).

² Esrar Dede, a.g.e., s. 315.

³ Za'fî-i Gülşenî, *Divân*, vr. 66b.

⁴ Ankara Milli Ktp. Yz. A. 1641 vr. 304b

⁵ İsen, *Künbü'l-Abbâr'ın Tezkire Kısmı*, s. 265.

⁶ Za'fî-i Gülşenî, *Divân*, vr. 60a.

⁷ Esrar Dede, a.g.e., s. 314-315.

⁸ Esrar Dede, a.g.e., II.

durması; gerekse de, kendisinin Mevlevî şahsiyetlerle dostluk kurmuş olmasından kaynaklanmıştır.

Mevlevîler tarafından Za'fî-i Gülşenî'ye duyulan bu alaka, Esrâr Dede ile de sınırlı kalmamıştır. Şeyh Gâlib'in Za'fî'den söz ederken, onun *Za'fîyye* diye tabir edilen bir tâcın sahibi olduğunu ve kendi zamanında da bu tâcın kullanıldığını ifade etmesi¹, Şeyh Gâlib (ö. 1214/1799) döneminde bile Za'fî'nin Mevlevîler arasında tanındığını göstermektedir. Za'fî'nin Mevlevîler arasındaki şöhretinin diğer bir delili de, Mevlevî şâirlerin şiirlerinden oluşan (Mil.Ktp. Yz. B, 193, vr. 19b), ya da Mevlevî şâirlerin şiirlerinin de bulunduğu (Mil.Ktp. Yz. A, 3756, vr. 90a) bazı şiir mecmualarında onun şiirlerinin de yer almasıdır.

Sonuç

Bu tebliğde Mevlevîliğin, Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrâhîm Gülşenî ile onun halifeleri Usûlî ve Za'fî üzerindeki etkisi işlenmeye çalışılmıştır. Her üçü de aynı zamanda divan sahibi şairler olan Gülşeniyye tarikatının bu üç önemli şahsiyetinin ortak bir hususiyeti de, Gülşeniyye tarikatının başlangıç dönemini (XVI. yüzyıl) idrak etmiş olmalarıdır.

Böylece Gülşeniyye tarikatının kuruluş dönemi olan XVI. yüzyılda Mevlevîliğin Gülşenî şairler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu etki kronolojik olarak İbrâhîm Gülşenî ile başlamış, halifesi Usûlî ile devam etmiş ve Za'fî-i Gülşenî ile adeta zirveye çıkmıştır. Zira Za'fî-i Gülşenî, kendi dönemindeki pek çok Mevlevî şahsiyet ile dostluk ve irtibat geliştirmiş ve Mevlevîler de kendisine teveccüh göstermişlerdir.

Osmanlı döneminde Mevlânâ'dan etkilenmiş olan pek çok şair bulunmaktadır. Burada Gülşenîler nokta-i nazarından bu büyük mutasavvıf şairden etkilenen ve XVI. yüzyılda yetişen üç Gülşenî şair üzerinde durulmuştur. Hiç şüphesiz İbrâhîm Gülşenî ile İbrâhîm Gülşenî'nin halifeleri Usûlî ve Za'fî'nin Mevlânâ'dan etkilenmeleri hususu, daha da araştırmaya muhtaç bir konudur. Gerek XVI. yüzyılda Mevlânâ'dan etkilenen diğer Gülşenî şairler, gerekse daha sonraki yüzyıllarda bu etkiye maruz kalan Gülşenî şairlerin tesbiti de bu anlamda çok önemli bir araştırma konusudur.

¹ Esrar Dede, a.g.e., s. LI.